

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

УДК 811.512.162:811.161.1(81`355)
DOI: 10.32342/2523-4463-2022-2-24-12

С.Г. ГУСЕЙНЛІ

*докторантка кафедри російського мовознавства
Бакинського державного університету (Азербайджан)*

ДІЯННЯ ВОКАЛІЗМУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ МОВИ НА РОСІЙСЬКУ ВИМОВУ БАКИНЦІВ: БІЛІНГВАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Метою роботи є дослідження специфіки впливу голосних сучасної азербайджанської мови на розмовну російську мову мешканців м. Баку, виявлення характерних мовних особливостей сучасних носіїв азербайджанської та російської мов в контексті проблем білінгвізму.

Російська мова бакинців має свої давні традиції і водночас свою особливу динаміку розвитку. Сучасні суспільні умови розширюють можливості російсько-азербайджанського білінгвізму, що робить дослідження даного соціолінгвістичного явища актуальним. Особливості усного мовлення носіїв зазначених мов залежать від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, дослідження яких вимагає використання наступних *методів*: безпосереднього спостереження, експериментальної фонетики (акустичний інструментальний метод) і соціофонетики (опитування). У процесі дослідження використовувалися монологи і діалоги носіїв мов в студентській аудиторії, на майданчиках соціальних мереж, при проведенні зустрічей на різних культурних та інших заходах, в побуті і в сім'ї. Промови записувалися на паперові та технічні носії для подальшого розгляду. Вивчено загальні науково-теоретичні передумови дослідження проблеми, особливості фонетичних систем азербайджанської та російської мов, у тому числі вокалізму. Учасники усного мовлення згруповані за низкою параметрів, а саме: мова освіти (азербайджанська / російська); вікові групи (до 30 років, від 30 до 50 років, старше 50 років); мешкання в оточенні російськомовного населення або поза ним. Голосні азербайджанської мови згруповані залежно від місця їх утворення і характеру вимови, кожна група розглянута окремо в контексті впливу на російську мову мешканців Баку. Розглянуто вплив голосних звуків азербайджанської мови, невластивих російській мові, на російську вимову бакинців (ә, ö, ü). Зазначено, що вплив цих звуків позначається в словах, які запозичені з інших мов і вживаються в кожній з мов, що досліджуються. Аналізовано факт використання голосних звуків, відсутніх в словах російської мови, виходячи із закону гармонії, властивого всім тюркським мовам. Виявлено факт інтонаційного спотворення звуків в словах російської мови. Особливо помітний вплив в зразках «макаронічної» мови.

Ключові слова: усне мовлення, білінгвізм, азербайджанська мова, російська мова, голосні звуки, вокалізм.

Для цитування: Гусейнлі, С.Г. (2022). Діяння вокалізму азербайджанської мови на російську вимову бакинців: білінгвальний аспект. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки / Visnyk Universitetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya: Filologichni Nauki*, vol. 2, issue 24, pp. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-2-24-12

For citation: Huseynli, Sanay H. (2022). The Impact of the Azerbaijani Language Vocalism on Baku Residents Russian Pronunciation: the Bilingual Aspect. *Alfred Nobel University Journal of Philology / Visnyk Universitetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya: Filologichni Nauki*, vol. 2, issue 24, pp. DOI: 10.32342/2523-4463-2022-2-24-12

Вступ. Як відомо, всі мови поділяються на різні типи стосовно структури, в тому числі аглютинативні і флективні. Розглядаючи характерні особливості вимови голосних і приголосних звуків при вимові російських слів, слід пам'ятати про вплив рідної мови на мову того, хто говорить, в даному випадку йдеться про азербайджанську мову. Російська і азербайджанська належать до різних типів мов. Відомо, що аглютинативні мови утворюються за рахунок того, що до певного кореня слова приєднуються окремі суфікси, префікси або інші види формантів, що і утворює нове слово або словосполучення. У флективних же мовах домінує словозміна за допомогою формантів, що поєднують одразу кілька значень. В цілому розвиток кожної мови може відбуватися в рамках як аглютинативного, так і флективного напрямків, в результаті формується новий тип мови, тобто відбувається певна конвергентна еволюція. Мови, що формуються, можуть скласти окрему групу, яка з часом також може трансформуватися і повернутися до початкового стану. Розвиток сучасних мов піддається сильному впливу інформаційних технологій, в основі яких лежить певна мова, зокрема англійська, що також відбивається на розвитку кожної з мов, незалежно від її первісного стану.

Певний інтерес представляє також фонетична система кожної мови. Історично склавшись, вона включає в себе різні звуки і їх поєднання, що відбивається на словотворчості і характері синтаксичних структур. Це також віддзеркалюється на вимові, різних акцентах, в тому числі пов'язаних з наголосом, вимовою окремих звуків, складанням мовних фрагментів.

Можна сказати, що типологічна характеристика російської та азербайджанської мов, яка історично вже склалася, безпосередньо відбивається на характері вимови російських слів, засвоєнні цієї мови і її подальшому використанні. Перш за все, труднощі викликає те, що словозміни тут повинні відбуватися всередині самого слова. Тому як би добре не відбувався цей процес у свідомості мовця, мимоволі його мовні уявлення впливають на промову російських слів у правильній фонетичній редакції. Засвоївши слово рідною мовою в одній будь-якій формі, мовець потім може видозмінювати його рід, число, відмінок шляхом додавання певних частинок, тобто суфіксів або префіксів, а також закінчень. Тобто звичне бачення мовних фраз змінюється незвичним. Це мимоволі призводить до того, що у вимові слів допускаються спотворення, певний акцент, який видає етнічну приналежність мовця.

Розв'язати проблему можна тільки за умови досконалого вивчення акустичних особливостей звукових одиниць кожної з мов. Крім того, є відомі закономірності поєднання звуків і їх взаємовпливу в потоці мовлення. При білінгвізмі мовця, який навіть знає одну мову досконало, а іншу – досить добре, щоб вільно розмовляти, вплив однієї фонетичної мовної системи на іншу неминучий – вступають в силу закони складоутворення, наголоси, інтонації тощо. Зазначені проблеми досліджуються в рамках соціофонетики та фонології. Як відомо, фонологія досліджує звуки мови «з функціонально-лінгвістичної сторони, де звук може бути охарактеризований за своїм особливим призначенням в мові – виконанням смислорозрізняльної функції» [Шаманова, 2018, с. 5].

Історично склалося так, що в Азербайджан росіяни переселялися в різні періоди історії і в кілька етапів. Це було пов'язане з царською політикою, позаяк після приєднання до Російської імперії території Азербайджану міграція росіян не тільки в Азербайджан, але і в інші регіони імперії стала системною. Велику роль зіграв нафтовий фактор. До того ж освоєння земель, багатих як на підземні, так і на наземні ресурси, також сприяло міграції в Азербайджан російського населення. Пізніше були періоди в історії Царської Росії, коли деяких представників російської національності просто засиляли в азербайджанські землі для покарання. Завдяки цьому в Азербайджані з'явилися численні російські селища, деякі з них збереглися і досі.

Зміцнення позицій російської мови було пов'язане як з цими хвилями міграції, так і з цілеспрямованою політикою уряду щодо вивчення російської мови в російських школах, підготовкою російськомовної інтелігенції. Відкривалися російськомовні школи, друкувалися періодичні видання, будувалися церкви. Баку посідав провідне місце в цих процесах. Тобто тут російськомовне населення формувалося набагато швидше, ніж в інших регіонах країни. Це пояснювалося тим, що в другій половині XIX ст. в Баку почався промисловий бум, пов'язаний з нафтовидобутком, переробкою нафти, розвитком легкої і харчової про-

мисловості. Місто розширювалося за рахунок робочих селищ, в яких мешкало чимало росіян. Російська поступово перетворювалася на інтернаціональну мову, завдяки якій відбувалося міжнаціональне спілкування. Вона була титульною мовою, тому промислова еліта, міська інтелігенція володіння російською мовою вважала для себе за необхідне. Що ж стосується російського говору, який сформувався саме в Баку, то він відрізнявся певним чином від російських говірок інших регіонів Азербайджану, наприклад, Гянджі, Гедабека, Хачмаза, Джалілабада, Ленкорані тощо. Особливості говорів були пов'язані зі специфікою російських діалектів переселенців з певних районів Росії. Як відомо, багато російських говірок і діалектів, що завдяки переселенцям потрапили і прищепилися на території Азербайджану, створюючи тут нові своєрідні наріччя, вплинули на російську мову місцевого населення. Російська імперія мала великий культурний вплив на Кавказ, і в умовах багатонаціонального міста російська мова стала мовою взаємного спілкування.

Інтерес бакинців до російської мови носить характер традиції, через те що протягом багатьох десятиліть в Азербайджані, який входив до складу спочатку царської Росії, а потім Радянського Союзу, російська мова була державною мовою, мовою еліти і тому привертала увагу своєю практичною користю і навіть можливістю побудувати кар'єру.

Розвал СРСР, будівництво нової держави для кожної колишньої радянської республіки призвело людей до вибору мови навчання в школі. Проте і досі російська мова в Азербайджані, і передусім в Баку, є привабливою для навчання у школі і для зростання кар'єри в майбутньому. Досі в бібліотеках Баку переважна більшість джерел – російськомовні. Разом з тим число носіїв російської мови зменшується щороку, випадки досконалого її знання – поодинокі, бо коло спілкування російською мовою безперервно зменшується.

Чималу роль в цьому зіграла політика колишньої радянської влади, коли в січні 1990 р. у Баку увійшли радянські танки. Більша частина російського населення покинула Азербайджан саме в цей період, тим самим зменшилася можливість спілкування російською мовою. І все ж ця мова залишається досить популярною для батьків, які прагнуть віддати своїх дітей до російського сектору, позаяк вважають, що там рівень навчання вище через широкий обсяг необхідної літератури і високий рівень професійної підготовки вчителів у російських школах.

Сучасні дослідження взаємодії азербайджанської та російської мов: соціолінгвістичний та білінгвальний аспекти

Особливості російської мови білінгвів розглядаються в самих різних аспектах. Так, М.В. Ауліна досліджує російські та англійські запозичення в сучасній розмовній Азербайджанській мові, а також вплив на російську азербайджанської мови російськомовних громадян Азербайджану [Ауліна, 2014]. Досліджені такі аспекти соціолінгвістики, як число носіїв російської мови в Азербайджані та їх соціальний статус, що впливає на інтерес до російської мови [Мусяви, 2022]. Є матеріали досліджень різних фондів, в тому числі російських, зацікавлених в просуванні російської мови в культурно-духовному сенсі, які свідчать про те, що в Азербайджані близько 30% населення так чи інакше володіють російською мовою, причому є підстави вважати, що частка російськомовного населення вище, ніж показують масові опитування [Караваєв, 2008]. Є цікаві огляди формування російської діаспори і громади в Азербайджані, що стала основою для розвитку російської мови у місцевого населення [Наумов, Штейнберг, 2008]. Є розробки Азербайджанських дослідників про практичне володіння російською мовою на розмовному рівні, в тому числі пов'язані з окремими граматичними явищами, наприклад, з дієсловом. Складаються спеціальні вправи для навчання російської мови, пов'язані з використанням дієслівних форм, що сприяло б поліпшенню мови учнів [Садыгова, 2012; Милованова, 2000]. Вивчаються процеси мовної, зокрема, синтаксичної інтерференції і її подолання при навчанні учнів-азербайджанців російської мови в умовах багатомовності з використанням можливостей граматичних відмінностей і подібностей [Ахмедова, 2012; Ахмедова, 2011]. Здійснене комплексне дослідження системних відхилень в російській мові азербайджанців на фонетичному рівні і їх систематизація з виявленням стійких діагностичних ознак даного акценту, запропоновано методику розрізнення індивідуальних і групових фонетичних відхилень від російської вимовної норми [Байрамова, 2012]. Інтерес представляють дослідження процесів мовної інтерференції

на фонетичному рівні [Кязимова, 2011]. Дослідниця зазначає, що систематизація порушень акцентологічних норм російської мови базується на визначенні структуроутворюючих елементів фонетико-фонологічних систем російської та азербайджанської мов [Кязимова, 2011, с. 4]. Висуваються концепції викладання російської мови для підвищення рівня її опанування [Сафарова, 2013].

Заслужують на увагу науково-теоретичні концепції з визначення фонетичного ладу азербайджанської та російської мов, що уточнюють його стан, як в історичному, так і в сучасному плані [Кязимов, 1952; Ремнева, Князев, 2009]. Отже, з цього невеликого огляду видно, що питання фонетики, які в тому числі пов'язані з російською мовою азербайджанців в рамках білінгвізму, привертають увагу дослідників у багатьох аспектах. У цій статті ми акцентуємо увагу на впливі голосних звуків азербайджанської мови на російську вимову мешканців Баку. В азербайджанському мовознавстві такий підхід є досить новим і перспективним.

Отже, метою роботи є дослідження специфіки впливу голосних сучасної азербайджанської мови на розмовну російську мову мешканців м. Баку, виявлення характерних мовних особливостей сучасних носіїв азербайджанської та російської мов в контексті проблем білінгвізму. Особливості усного мовлення носіїв зазначених мов залежать від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, дослідження яких вимагає використання наступних методів: безпосереднього спостереження, експериментальної фонетики (акустичний інструментальний метод) і соціофонетики (опитування), а також передбачає роботу з теоретичними матеріалами для визначення сутності сучасної фонетичної системи зазначених мов, аналіз текстів носіїв мови в різних форматах. Аналіз мовних фактів проводився на основі передач азербайджанського каналу СВС, де для обговорення злободенної тематики щорічно запрошуються експерти. Здебільшого це чоловіки у віці від 30 до 50 років. Були прослухані російськомовні ТВ канали новин, де ведучими як правило виступають молоді особи від 30 до 45 років. Окрім того, автор був присутній на заняттях у закладах вищої освіти і на курсах російської мови, які допомагають краще засвоїти російську абітурієнтам та іншим здобувачам, які бажають її вивчати. Заняття з російської мови проводяться викладачами, вік яких також становить від 30 до 50 років. Молодь в основному або навчається російською, або ж вивчає її як іноземну. Природно, що окрема увага приділялася словам і висловлюванням, пов'язаним з проблемою нашого дослідження. Нарешті, автор записував свої спостереження в процесі побутового спілкування, при розмові з особами похилого та старечого віку. В цілому було опитано 75 осіб, з них віком до 30 років – 23 особи, віком 30–50 років – 38 осіб, віком старше ніж 50 років – 14 осіб. Структурно кількість і склад учасників спостережень можна представити наступним чином:

вік	до 30 років	30–50 років	старше 50 років	разом
число	23	38	14	75
у %	31	50	19	100

Характеристика азербайджанських голосних

Відомо, що в азербайджанській мові 9 голосних і 23 приголосних фонем (26 приголосних звуків). Голосні діляться на глухі і дзвінкі, губні і негубні, закриті і відкриті, передньоязикові, середньоязикові і задньоязикові групи. За кількістю голосні поділяються на три групи: звичайні, довгі і короткі:

- 1) тверді голосні – а, у, о, і
- 2) м'які голосні – ә, е, ö, ü, і
- 3) губні голосні – о, у, ö, ü
- 4) негубні голосні – а, е, ә, і, і
- 5) передньоязикові голосні – ә, і, е, ü
- 6) середньоязикові голосні – е
- 7) задньоязикові – а, і, о, у
- 8) закриті голосні – у, ü, і, і, е

9) відкриті голосні – о, ö, а, ә [Кязимов, 1952, с. 297–298].

В азербайджанській мові широко використовується голосна буква ә, якої не існує в турецькій і гагаузській мовах і в більшості тюркських мов. В азербайджанській мові на початку слів не вживається голосна буква [i] – ([и]). Існують норми вживання тих чи інших голосних в Азербайджанській мові. Наприклад, [ö] зазвичай не вживається в других і наступних складах слів. Це зумовлено потребою полегшення вимови, оскільки це передньоязиковий звук і проголошення його в слові вимагає достатніх зусиль. Інший голосний, що не притаманний російській мові, – [ә]. Він досить варіативний і може бути використаний в будь-якому складі, хоча підпорядковується закону гармонії.

Разом з тим слід враховувати різні можливості використання голосних в словах діалектного походження, коли звичайні, літературні норми мови порушуються. Наприклад, відбувається уподібнення звуків [e] і [ә]: *geder, deyer, secer, ener* і (хоча повинно бути *deyar, secar, enar*). Але використання голосного звуку [e] у другому та наступних складах не вважається нормою.

Голосний звук [ü] також має свої особливості використання. Він присутній у всіх складах слова завдяки потребі інтенсифікації мови, тобто застосування цього голосного в різних частинах слова відображає відповідність вимогам інтенсивності мови у передньоязиковому зімкнутому вимовленні. Голосні азербайджанської мови активно беруть участь у формуванні афіксів і префіксів, наявні їх численні варіанти. Крім того, використання голосних звуків в запозичених словах також має характерні особливості, зокрема, тут спрацьовує закон уподібнення (гармонії). Наприклад: *məarif – maarif, saat – saat, əqil – aqil, əarif – arif, təarif – taarif, məaş – maaş, məvalid – mövlud, mütən – vətən, məhmud – mahmud, məsarif – məsrəf, mühərrəm – məhərrəm* тощо. Закономірність така, що задньоязикові додають до себе також задньоязикові, а передньоязикові – відповідно передньоязикові. Так, [a] передбачає використання в словах *i, i – i, i – a, a – u, e – ə, ə – i* тощо [Yusifov, 2012, с. 87–93].

Соціолінгвістичний аспект впливу фонем однієї мови на іншу в процесі усного мовлення

Азербайджанський народ в силу свого етнокультурного розвитку піддавався різним видам мовного впливу. У різні історичні періоди це був вплив арабської, перської і російської мов, не кажучи вже про те, що різні етнічні групи, що проживають на території країни, будучи носіями і власної мови, користувалися як найбільш поширеною і прийнятною на державному рівні азербайджанською мовою. Це, в свою чергу, відбивалося на особливостях російської вимови.

Особливості мовних процесів у сучасному суспільстві пов'язані, перш за все, з місцем мови в системі комунікації і культурної символіки, з когнітивними і комунікативними аспектами особистості мовця, оціночною ситуацією і її впливом на словесне самомоделювання. Крім того, важливим є вплив мовної поведінки на становлення етнопсихологічних якостей особистості. Саме тому важливо враховувати мовні процеси у формуванні соціальної типології особистості, що відображає мовну поведінку в різних соціальних галузях. Вибудовується особлива соціальна політика держави щодо формування культури мовної поведінки. Аналіз зразків мовної поведінки азербайджанців, зокрема, пов'язаної з російською мовою, повинен відбуватися на рівні художньої літератури і мистецтві в цілому, в побуті і сім'ї, у різних формах життєдіяльності. Слід детально вивчати особливості когнітивного мислення азербайджанців на основі властивостей азербайджанської мови, процес формування пізнавальних навичок в дитинстві і молодому та зрілому віці.

Слід зазначити, що в будь-якому випадку відбувається взаємний вплив російської та азербайджанської мов один на одну. Особливо чітко це може визначити лінгвіст при сприйнятті мови азербайджанця, який отримав освіту російською мовою, і азербайджанця, який навчався рідною мовою. Акцент є в будь-якому випадку. Як правило, азербайджанець, який отримав освіту російською мовою, говорить занадто правильно, без урахування особливостей орфоєпії. Наприклад, [ч'тó] замість [штó], [к^н'ьч'но] замість [к^н'ьшно]. У таких випадках можна, подібно професору Хіггінсу в п'єсі Дж.Б. Шоу «Пігмаліон», легко визначити за говором походження будь-якого мовця. Можна визначити, з якого регіону походить азербайджанець з його російської вимови, оскільки він сприйняв говір саме тієї групи російськомовного населення, яка колись мешкала на цієї території. Наприклад, жителі Аг-

дашського району Азербайджану говорять [нич'авб] замість [нич'эвб], відповідно до російського говору цієї місцевості.

Також відзначимо, що існують багаті традиції із засвоєння російської мови через переклад російською азербайджанського фольклору. У XIX ст. була організована робота з вивчення та опублікування творів усної народної творчості народів Кавказу, в тому числі азербайджанського фольклору. Був заснований «Збірник матеріалів для опису місцевостей і племен Кавказу», який існував до 1926 р. Було опубліковано 46 томів цієї збірки. Окрім преси, російською мовою публікувалися інформаційні довідники, російськомовні збірники на кшталт «Збірника за описом Тифліської губернії», «Календаря Кавказу», «Актів Кавказької Археологічної комісії», «Інформаційного збірника про гірські народи Кавказу», «Збірника Кавказького Імператорського товариства з сільського господарства» тощо. Сформувалася ціла плеяда перекладачів фольклорних, документальних та літературних текстів з однієї мови на іншу. В результаті з'явилася стійка традиція володіння російською як другою рідною мовою і мовою міжнаціонального спілкування. До слова, позиції азербайджанської мови як міжнаціональної також були досить сильні саме у XIX ст.

Ситуація з російською мовою, носіями російської мови, межами її використання і роллю у формуванні етнічної самосвідомості зараз дещо інша, ніж це було, скажімо, сто або п'ятдесят років тому. Як відомо, в соціалістичних республіках державною мовою була саме російська. Кандидатів у чиновники запитували, як це не парадоксально звучить, наскільки добре вони знають рідну, тобто азербайджанську мову, чи можуть читати і розуміти хоча б газетні матеріали. Водночас азербайджанські інтелектуали боролися за чистоту рідної мови, за її статус у суспільстві. Особливо це відчувалося у великих містах і районних центрах. Баку в цьому питанні був фаворитом. Ці традиції збереглися і досі. Мешканці столиці російського походження (а також євреї, вірмени, татари тощо) могли спокійно прожити все своє життя в Баку і не розмовляти азербайджанською: в цьому просто не було потреби, бо російську розуміли скрізь.

Зараз, в роки незалежності, ситуація змінилася: йде активне засвоєння як азербайджанської, так і російської мов, незалежно від мови навчання в школі. Разом з тим ареал користувачів російської мови зменшується. Цьому сприяють велика міграція носіїв російської мови, перевага англійської замість російської тощо. Факторів багато, і вони потребують окремого дослідження. Але і зараз Азербайджан і, зокрема, Баку можна вважати білінгвістичним простором, в якому відбувається проникнення обох мов майже у всі сфери діяльності людини.

Вплив голосних звуків азербайджанської мови на російську вимову бакинців

До таких голосних звуків слід віднести звуки *ə*, *ö*, *ü*. Вплив цих звуків особливо позначається в словах, що вживаються в кожній із зазначених мов, тобто в словах, запозичених із мови, що використовується паралельно. Крім того, важливо пам'ятати про прийняті літературні і діалектні норми вимови звуків як голосних, так і приголосних. Саме зазначені фонемі ведуть до порушення цих норм в запозичених словах, які, хоча і мають форму, підігнану під російську граматику, проте змінюються внаслідок інтерференції. Практично порушуються орфоепічні норми. Наприклад: власні імена *Vəli*, *Pəri*, *Ülkar*, *Ərəstun*, *Əflatun*, *Köröğlü* (в російській редакції Вели, Пери, Улькер, Арастун, Афлатун, Кероглу, но говорять: Вэли, Пэри, Эрэстун, Эфлатун, Кёроглу) вимовляються російською зі збереженням рідного звучання, проте різною мірою, більшою чи меншою. Є й інші азербайджанські слова, що вживаються в російській мові в силу необхідності іменувати відповідні предмети або явища. Однак їх проголошення йде з акцентом, властивим азербайджанській мові. Наприклад: *gürza*, *Gövhər ağa məscidi* (гюрза, мечеть Говхар ага), назви Бакинських селищ *Zira*, *Binə*, *Şüvəlan*, *Türkan*, *Binəqədi*, *Bülbülə* (в російській редакції Зира, Бина, Шувелан, Тюркан, Бинагади, Бюльбюля) тощо вимовляються «майже» по-азербайджанськи, тобто з урахуванням фонетичних особливостей зазначених фонем. Важливо розмежовувати носіїв російської мови за рівнем її володіння. Мешканці Баку, які здобули освіту російською мовою, здійснюють подібні «порушення» правил орфоєпії набагато менше, ніж ті, хто володіє російською мовою на побутовому рівні. Крім того, слід розмежовувати стилі вживання російської мови. Це може бути діловий, художній, побутовий, політичний тощо. У кожному з них

можуть бути присутні слова з азербайджанської мови, виходячи з предмету розмови, які можна вимовляти по-різному, залежно від носія. Отже, використання у вимові саме азербайджанської артикуляції має відносний характер і пов'язане з соціальними характеристиками мовця. При цьому вплив зазначених голосних відбувається незалежно від позиції наголосу.

Характерною рисою Бакинського російського говору є швидкість і деяка «недбалість» в мові, коли «ковтають» останні склади або звуки. Допускаються спотворення слів азербайджанського походження (і в цілому запозичених слів) в російському мовленні, тобто слова вимовляються не так, як це роблять самі росіяни. Найбільш «засміченою» в цьому відношенні є мова молодих бакинців. У них сильніше відчувається вплив азербайджанських голосних, особливо тих, що пов'язані з гармонією звуків цієї мови. У людей старшого віку спостерігається відносна нормативна чистота мови, але «аканье» в цілому, коли звичайне [а] в значенні [ъ] вимовляється не як [бъкав`ој], а як [бакав`ој], або, наприклад, «молодой» як [малад`ој], а не [мълад`ој] тощо, притаманне всім.

Також слід зазначити, що бакинський російський говір сформувався в умовах багатомовності різних етнічних груп, створення особливої «бакинської» культури, пов'язаної з роллю цього столичного міста в загальному господарському та полікультурному розвитку суспільства. Тут російська мова більш вільна, м'яка, інтонаційно пов'язана з діалектами азербайджанської мови, поширеної саме в Баку: це губинський і ширванський діалекти, які лежать в основі літературної азербайджанської мови. В азербайджанській мові Баку також сильний історичний вплив перського елемента.

Російський говір досить сильно розвинений в північних регіонах країни і на заході, де традиційно проживало багато росіян. Проте, як уже зазначалося, на цьому говорі відображаються як особливості російської мови етнічних росіян, так і азербайджанські говірки і прислівники цього регіону або місцевості. Наприклад, в азербайджанській мові бакинців [е] часто замінюється на [э], що позначається і в вимові російських слів. Бакинці вимовляють [бэжит], [берэгис'] тощо.

Додавання голосних звуків, відсутніх у словах російської мови відповідно до закону гармонії

В азербайджанській мові існує закон гармонії (схожий з процесом уподібнення), в тому числі і голосних [Фонетика азербайджанського мови, 2021], який також відбивається на російській вимові бакинців. Згідно з цим законом, за голосними переднього ряду можуть слідувати лише голосні переднього ряду, за голосними заднього ряду — лише голосні заднього ряду. Тобто всі голосні в слові повинні бути або переднього (е, і, ө, ü), або заднього (а, ı, о, u) ряду: *gəlmək* «приходить» — *gəldi* «пришел», *qalmaq* «оставаться» — *qaldı* «остался». Якщо закон цей порушується, то переважно через запозичене, зазвичай арабське або перське слово. В результаті спотворюються властиві російській мові вимовні норми. Наприклад: *истакан* (замість: «стакан»; тут, швидше за все, заважає «співіснування» двох приголосних на початку слова); *кніга* (замість: «книга»), *пшеница* (замість «пшеница»), *школа* (замість: «школа»), *открытка* (замість «открытка») тощо. Дослідники відзначають тут і такі особливості вокалізму і ритміки, як відсутність заударної редукації голосних, відсутність редукації [е] в передударній позиції, відсутність редукації [е] в заударній позиції, скорочення голосних [и], [ы], [у], [а] першого передударного складу 2-х і 3-складних слів між глухими приголосними (аж до випадання) [Ахмедова, 2011, с. 14].

Інтонаційне спотворення голосних звуків в словах російської мови

Під інтонаційним спотворенням голосних звуків розуміється розтягування, укорочення, інші зміни звуків (порушення м'якості-твердості, рівень відкритості-закритості тощо), тобто питання просодії і інтонації. Тут є багато цікавих особливостей, які характеризують саме мову азербайджанців, і можна легко за акцентом визначити національність мовця.

Голосні в різних складах вимовляються бакинцями по-різному. Фонема тут можуть розтягуватися, особливо в першому відкритому передударному складі. Це, перш за все, голосні **а, и, о, у**. З позиції ритмічного каркасу синтагми кожної з мов, що вони досліджують-

ся, можна визначити акцент мовця. Існують характерні особливості вимови голосних азербайджанської мови, які відображаються на російському мовленні бакинців. Ритміка визначається інтонацією, яка, в свою чергу, тісно пов'язана з наголосом. На інтонації віддзеркалюється також і те, що частина слів азербайджанської мови запозичена з арабської або перської. Протяжність, мелодійність, особливості розташування ударних складів також відображаються на російській вимові мовця. Інтонаційні спотворення пов'язані з законом гармонії, в результаті російські слова також як би «підлаштовуються» під ці вимовні норми. В основному спостерігається прагнення вимовляти або всі тверді, або всі м'які голосні. Наприклад: «виноград» [вынаград], «глибокий» [глыбокий], «сладкий» [сладкий], «бревно» [брэвно], «ребенок» [рыбонок] тощо.

Що ж стосується інтонації в російському мовленні, пов'язаної з особливою вимовою (розтягуванням і акцентуванням складів і слів), перенесеною із азербайджанської мови, то тут передусім слід виділити питальні речення, де інтонація позначається на акценті особливо сильно. Наприклад: «Когда ты завтра придешь?» [придѐ-о-ошь?]. Або: «Хорошо ли учиться малыш?» [Хорошо-о-о ли], «Когда вернешься из города, позвонишь?» [позво-о-нишь?] тощо. (Прояв особливостей вокалізму і ритміки ми вже відзначали). Є алофони російських голосних, застосування яких пов'язане з рухливістю наголосу. І це також відбивається на вимові бакинцями голосних в російських словах. Крім того, яскраво проявляються емоційні звернення або вигуки типу «Э-э-э-э! (незадоволення) Хочется быстрее дойти домой, а не слушать твои замечания!». Або: «А-а-а-а! (захоплення) Посмотрите, как красиво расцвела черешня!» тощо.

Висновки

Характеризувати особливості вимови деяких голосних в російській мові бакинців слід з урахуванням соціолінгвістичних особливостей білінгвів. Враховувати треба вік, становище в соціальній структурі, освіту (отриману російською або азербайджанською мовою), професійну приналежність (наприклад, мовець може бути вчителем російської мови або російськомовним журналістом, телеведучим тощо, тобто добре розмовляє російською мовою в силу своєї підготовки). Має значення також приналежність мовця до того чи іншого діалекту або говору азербайджанської мови, причому, якщо він отримав освіту азербайджанською мовою. Має значення м'якість або твердість російських приголосних, що безпосередньо впливають на вимову, тобто спостерігається відсутність певних редукцій голосних, наявні прояви порушення ритміки.

Особливості бакинського діалекту російської мови полягають і в тому, що можна легко відрізнити бакинця від тбілісця, і, тим більше, ереванця (у двох останніх випадках явно звучить акцент рідної мови, який так люблять переймати артисти естради, коли зображують «осіб кавказької національності». У випадку з бакинцями цього не відбувається).

Отже, вплив вокалізму азербайджанської мови на вимову бакинців у білінгвістичному просторі оприявнюється у таких чинниках:

1) в особливостях інтенсивного використання кожної з голосних азербайджанської мови, які пов'язані з положенням звуку, його особливостями застосування в рамках закону уподібнення або гармонії. Наприклад, *а, о, и, і, л* більше уподібнюються один одному, ніж іншим голосним. Або: *е, ә, ö, ü* за місцем свого утворення здатні впливати на інші голосні, причому інтенсивно використовуються в других і наступних складах слова, також в поєднанні один з одним. Все це відбивається на характері російського мовлення мешканців Баку;

2) у впливі голосних *ә, ö, ü*, які невластиві російським фонемам, що відбувається шляхом вимови російських слів, які увійшли до словникового запасу бакинців (імена, предмети побуту, географічні назви тощо), на «азербайджанський» лад, тобто зі збереженням національних фонетичних особливостей цих слів;

3) у додаванні голосних звуків, відповідно до закону гармонії, властивого всім тюркським мовам;

4) в інтонаційних змінах, пов'язаних з подовженням голосного звуку в слові, або використанням виразів типу *а-а-а, ә-ә-ә* у реченнях, що визначають прояв емоційного ставлення до сказаного;

5) у характері зв'язку між голосними в азербайджанській мові, який може бути слабким, інтенсивним або суперечливим, тобто взагалі неможливим. Саме ці особливості і впливають на вимову, інтонацію, вибір слів і їх використання в процесі мовлення.

Характер балансу між окремими голосними азербайджанської мови, пов'язаний з їх положенням, безпосередньо відбивається на їх використанні у мовленні, що віддзеркалюється і на російській мові мовця залежно від того, наскільки досконало він володіє цією мовою. Чим слабкіше знання російської мови, тим яскравіше виражені фонологічні особливості азербайджанської вимови і навпаки.

Список використаної літератури

Аулина, М.В. (2014). О взаимодействии языков на территории Азербайджанской Республики. *Вестник Кемеровского государственного университета*, 4 (60), 3, 135-138.

Ахмедова, З.А. (2011). *Преодоление синтаксической интерференции в русской речи учащихся-азербайджанцев*. (Автореферат дисс. канд. пед. наук). Дагестанский государственный университет, Махачкала.

Ахмедова, З.Г. (2012). *Преодоление синтаксической интерференции в русской речи учащихся-азербайджанцев: 5-6 классы*. (Автореферат дисс. канд. филол. наук). Дагестанский государственный университет, Махачкала.

Байрамова, Ф.О. (2012). *Исследование акцента в интерферированной русской речи: на материале русской речи азербайджанцев*. (Автореферат дисс. канд. филол. наук). Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, Москва

Караваев, А. (2008). *Русская речь и культура в странах СНГ (на примере Азербайджана): исследование фонда «Наследие Евразии»*. Баку: Информационно-Анатитический Центр. Відновлено з <https://ia-centr.ru/experts/iats-mgu>

Кязимов, Ф. (1952). Система гласных фонем азербайджанского языка. *Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка*, XI, 4, 295-305.

Кязимова, Ф.М. (2011). *Акцентологическая интерференция в русской речи азербайджанцев*. (Автореферат дисс. докт. филол. наук). Бакинский славянский университет, Баку.

Милованова, И.С. (2000). *Фонетические игры и упражнения. Русский язык как иностранный. Начальный этап обучения*. Москва: Флинта. Наука.

Мусави, Н. (2022). *Русский язык в Азербайджане: кто на нем говорит*. Відновлено з <https://www.dw.com/ru/russkij-jazyk-v-azerbajdzhane-kto-na-nem-govorit-i-chto-ego-zhdet/a-60729395>

Наумов, А., Штейнберг, О. (2008). Русская речь на берегу Каспия. Русская диаспора в Азербайджане – самая крупная в Закавказье – регионе, имеющем ключевое геополитическое значение. *РусскийМир.ру*, 7, 34-42. Відновлено з <https://rusmir.media/2008/07/01/baku>

Ремнева, М.Л., Князев, С.В. (Ред.). (2009). *Вопросы русского языкознания. Фонетика и грамматика: настоящее, прошедшее, будущее*. Москва: Издательство МГУ.

Садыхова, С. (2012). *Развитие русской речи при изучении глагола*. Баку: Элм и тахсил.

Сафарова, Н. (Ред.). (2013). *Образовательная программа (куррикулум) по русскому языку (с русским языком обучения) для общеобразовательных школ Азербайджанской республики (I-XI классы)*. Баку: Институт проблем образования.

Фонетика азербайджанского языка (2021). Відновлено з <https://www.azerbaijans.com/>

Шаманова, М.В., Талицкая, А.А. (2018). *Фонетика русского языка: исторический и синхронический аспекты*. Ярославль: Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова.

Yusifov, M.İ. (2012). *Azərbaycan dilinin fonetikasının əsasları*. Bakı: Elm və təhsils.

THE IMPACT OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE VOCALISM ON BAKU RESIDENTS RUSSIAN PRONUNCIATION: THE BILINGUAL ASPECT

Sanay H. Huseynli. Baku State University (Azerbaijan)

e-mail: twins0506@mail.ru

DOI: 10.32342/2523-4463-2022-2-24-12

Key words: *oral speech, bilingualism, Azerbaijani language, Russian language, phonetic processes.*

The Russian speech of the Baku people has its own long-standing traditions and, at the same time, its own special dynamics of development. Modern social conditions expand the Russian-Azerbaijani bilingualism possibilities, which makes the study of this sociolinguistic phenomenon relevant. *The aim* of the article is to study the specifics of Azerbaijani vocalism influence on the Russian speaking Baku residents; to identify the characteristic speech features of Azerbaijani and Russian speakers in the context of bilingualism issues. The features of oral speech depend on many objective and subjective factors, the consideration of which requires the use of direct observation *method*, experimental phonetics (acoustic instrumental method) and sociophonetics method (survey). In the process of research we used monologues and dialogues of native speakers in a student audience, on social networking sites, on the meetings at various cultural and other events, in everyday life and family. Speeches were recorded on paper and technical media for further consideration. We studied the general scientific and theoretical prerequisites of the problem, the features of the Azerbaijani and Russian languages phonetic system, including vowels. Participants in oral speech are grouped according to a number of parameters, namely: those who received education in Russian or in Azerbaijani; age groups (up to 30 years old, from 30 to 50 years old, over 50 years old); living mainly in the environment of the Russian-speaking population, living outside it. The vowels of the Azerbaijani language are grouped depending on the place of their formation and the nature of pronunciation, each group is considered separately in the context of Baku citizens influence on the Russian pronunciation. We considered the influence of the Azerbaijani language vowels, which are unusual for the Russian language, on the Russian speech of Baku people (ə, ö, ü). It is noted that the influence of these sounds is reflected in words borrowed from other languages and used in each of the studied languages. The fact of using vowel sounds that are absent in Russian is analyzed based on the law of harmony inherent in all Turkic languages. We revealed the fact of sounds intonational distortion in Russian. The influence is especially noticeable in the patterns of “macaronic” speech. The features of the pronunciation of some vowels in the Russian speech of Baku residents should be characterized taking into account the sociolinguistic features of the speakers. We took into account age, position in the social structure, education (received in Russian or Azerbaijani), professional affiliation (for example, the speaker can be a Russian language teacher or a Russian-speaking journalist, TV presenter, etc., that is, a good speaker of Russian language due to their training). The affiliation of the speaker to one or another dialect or patois of the Azerbaijani language is also important, moreover, if he/she received an education in the Azerbaijani language.

So, the impact of the Azerbaijani language vocalism on Baku residents Russian pronunciation in the bilingual space is reflected in the following factors:

1. There are features of Azerbaijani vowels intensive use, which are associated with sound position, its features of application within the framework of assimilation or harmony laws. For example, а, о, u, i, i are more similar than other vowels. Or, for instance, е, ə, ö, ü at the place of their formation, are able to influence other vowels, and are intensively used in the second and subsequent syllables of the word. Also in combination with each other. All this is reflected in the nature of the Russian speech of Baku city inhabitants.

2. The influence of the vowels ə, ö, ü, which are not specific for Russian phonemes, comes through the pronunciation of Azerbaijani words included in the vocabulary of Baku residents (names, household items, geographical names, etc.) in the “Azerbaijani” way, that is, with the preservation phonetic features of these words.

3. Vowel sounds are added based on the law of harmony, which is specific for all Turkic languages (and not only!).

4. There are intonation changes associated with the lengthening of a vowel sound in a word, or the use of expressions like *a-a-a*, *uh-uh* in sentences to show an emotional attitude to what was said.

5. The nature of the relationship between vowels in the Azerbaijani language can be weak, intense or contradictory, that is, generally impossible. It is these features that affect pronunciation, intonation, the choice of words and their use in the text of speech.

It is rather difficult to reflect all the features of the use of Azerbaijani vowels within the framework of the article; however, the main points are reflected. The softness and hardness of Russian consonants, which directly affect pronunciation, is important. There is a lack of certain reductions of vowels, and there are manifestations of rhythm disturbances.

References

Akhmedova, Z.A. (2011). *Preodolenie sintaksicheskoy interferencii v russkoj rechi uchaschihsya-azerbajdzhancev*. Avtoref. diss. kand. ped. nauk [Overcoming syntactic interference in the Russian speech of Azerbaijani students. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Makhachkala, 29 p.

Akhmedova, Z.G. (2012). *Preodolenie sintaksicheskoy interferencii v russkoj rechi uchaschihsya-azerbajdzhancev: 5-6 klassy*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Overcoming syntactic interference in the Russian speech of Azerbaijani students: 5-6 classes. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Makhachkala, 29 p.

Aulina, M.V. (2014). *O vzaimodejstvii yazykov na territorii Azerbajdzhanskoj Respubliki* [On the interaction of languages on the territory of Azerbaijan Republic]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Kemerovo State University], vol. 4 (60), issue 3, pp.135-138.

Azərbaycan dilinin fonetikasi [Phonetics of the Azerbaijani language] (2021). Available at: https://www.azerbaijans.com/content_940_az.html (Accessed 04 November 2022).

Bayramova, F.O. (2012). *Issledovanie akcenta v interferirovannoj russkoj rechi: na materiale russkoj rechi azerbajdzhancev*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [A study of the accent in the interfered Russian speech: on the material of the Russian speech of Azerbaijanis. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Moscow, 27 p.

Karavayev, A. (2008). *Russkaya rech i kultura v stranah SNG (na primere Azerbajdzhana): issledovanie fonda «Nasledie Evrazii»* [Russian speech and culture in the CIS countries (on the example of Azerbaijan): a study of the Eurasia Heritage Foundation]. Baku, Information and Analytical Center. Available at: <https://ia-centr.ru/experts/iats-mgu> (Accessed 04 November 2022).

Kyazimov, F. (1952). *Sistema glasnyh fonem azerbajdzhanskogo yazyka* [The System of Vocal Phonemes of the Azerbaijani Language]. *Izvestiya Akademii Nauk SSSR. Otdelenie literatury i yazyka* [Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Department of Literature and Language], vol. XI, issue 4, pp. 295-305.

Kyazimova, F.M. (2011). *Akcentologicheskaya interferenciya v russkoj rechi azerbajdzhancev*. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Accentological interference in the Russian speech of Azerbaijanis. Extended abstract of dr. philol. sci. diss.]. Baku, 36 p.

Milovanova, I.S. (2000). *Foneticheskie igry i uprazhneniya. Russkij yazyk kak inostrannyj. Nachal'nyj etap obucheniya* [Phonetic games and exercises. Russian language is like a foreign language. Initial training stage]. Moscow, Flinta. Nauka Publ., 160 p.

Musavi, N. (2021). *Russkij yazyk v Azerbajdzhanе: kto na nem govorit* [Russian language in Azerbaijan: who speaks it]. Available at: <https://www.dw.com/ru/russkij-jazyk-v-azerbajdzhanе-kto-na-nem-govorit-i-chto-ego-zhdet/a-60729395> (Accessed 04 November 2022).

Naumov, A., Shteinberg, O. (2008). *Russkaya rech na beregu Kaspiya. Russkaya diaspora v Azerbajdzhanе – samaya krupnaya v Zakavkazye – regione, imeyushchem klyuchevoe geopoliticheskoe znachenie* [Russian Speech on the Caspian Coast. The Russian Diaspora in Azerbaijan is the Largest in the Transcaucasus, a Region of Key Geopolitical Importance]. *RusskyMir.ru* [RussianWorld.ru], vol. 7, pp. 34-42. Available at: <https://rusmir.media/2008/07/01/baku> (Accessed 04 November 2022).

Remnyova, M.L., Kniazev, S.V. (eds.). (2009). *Voprosy russkogo yazykoznaniya. Fonetika i grammatika: nastoyashchee, proshedshee, budushchee* [Questions of Russian linguistics. Phonetics and Grammar: Present, Past, Future]. Moscow, MGU Publ., 359 p.

Sadykhova, S. (2012). *Razvitie russkoj rechi pri izuchenii glagola* [The Development of Russian Speech When Studying a Verb]. Baku, Elm i tahsil Publ., 192 p.

Safarova, N. (ed.). (2013). *Obrazovatel'naya programma (kurrikulum) po russkomu yazyku (s russkim yazykom obucheniya) dlya obshcheobrazovatel'nyh shkol azerbajdzhanskoj respubliki (I-XI klassy)* [Educational program (curriculum) in Russian language (with Russian language teaching) for secondary schools of the Republic of Azerbaijan (grades 1-11)]. Baku, Institute of Education Problems Publ., 260 p.

Shamanova, M.V., Talitskaya, A.A. (2018). *Fonetika russkogo yazyka: istoricheskij i sinhronicheskij aspekty* [Phonetics of the Russian language: Historical and Synchronistic Aspects]. Yaroslavl, Yaroslavl State University Publ., 104 p.

Yusifov, M.İ. (2012). *Azərbaycan dilinin fonetikasının əsasları* [Basics of the Phonetics of the Azerbaijani Language]. Baku, Elm və təhsil Publ., 320 p.

Одержано 3.10.2022.